

FRANÇOIS RABELAIS : GARGANTUA ÉS PANTAGRUEL

(Szemelvények). Ford.: Benedek Marcell. Válogatta, bevezetéssel, jegyzetekkel, összekötő szöveggel ellátta Győry János. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954,

A Béke Világtanács kezdeményezésére Rabelais halálának (1553) négy százéves fordulóját a haladó világ is megünnepelte. Ez évforduló alkalmából jelent meg az alább ismertetett szövegválogatás.

A kötetre nagy szükség volt, mert a magyar közönség szélesebb rétegei sajnos még mindig nem ismerik, vagy ha igen, hézagosan ismerik Rabelais nagy művét. Meg kell már most mondanunk, hogy e kötet talán éppen azzal tesz majd nagy szolgálatot, hogy fokozza az igényt a teljes mű megismerésére, mert e 284 lapos válogatás, mely a műnek mind az öt kötetét felöleli, természetesen nem adhat teljes képet Rabelais eszméiről és művészetéről. — Ma már a magyar közönség is tudja vagy sejtí, mennyire szerves része Rabelais regénye nemcsak a francia irodalmi kultúrának, hanem az egész európai műveltségnek is. Ezt a könyvet a középkorral és a XVI. századdal szakító klasszikus kor sem felejtette el, a romantikus kor pedig a világ-irodalom remekei közé sorolta. Nincs olyan francia író, aki ne foglalt volna állást vele kapcsolatban és hatása végigkísérhető Molière-en át Colas Breugnonig.

Rabelais neve Magyarországon¹ a felvilágosodás kora óta ismert, a múlt század második felében pedig monográfia is jelent meg róla; az első részleges fordítások azonban csak az utóbbi húsz évben láttak napvilágot. Benedek Marcell, az itt ismertetett kötet fordítója, az első kísérlethez (Kemény Katalin Gargantua-fordítása, 1936) írt előszavában a magyar Rabelais-fordítás elkészítését »veszedelmes feladatnak« nevezte, melyhez Laczkó Gézá, Möricz Zsigmondot és Szabó Dezsőt kellene »összegyűrn«. A nagy francia humanista nyelvének sokrétűsége, magának a XVI. század francia nyelvének nehézségei, Rabelais sajtógyártmányú tudományos szavai, a francia nyelvjárásokból vett népies szólásai, szójátékai, gyakran homályos célzásai érthető módon nem nagyon csábították a századforduló magyar műfordítóit. Hiszen maga Rabelais is szükségét érezte annak, hogy a IV. könyv végéhez egy »Briefve declaration« című jegyzetgyűjteményt csatoljon, melyben a kortársak előtt is homályos, főleg tudományos, de népnyelvi fordulatokat is megmagyarázott. A Rabelais-fordításhoz szükséges komoly filológiai ismeretek ma már nem okozhatnak nehézséget,

¹ Gyergyai Albert foglalkozott ezzel a kérdéssel rövid és tömör cikkben: *Europe*, 1952, 95—96. sz.

ezeket készen kapja a fordító Abel Lefranc monumentális kritikai kiadásában (I—III. könyv, a IV. könyv előkészületben).

A magyar Rabelais-fordítás késlekedésének másik, nem kevésbé nehezen elhárítható akadályja a magyar irodalmi közszellem álszemérmes beállítottsága volt, mely megriadt volna a nagy mű népkönyvi, vaskos realizmusától és éles, helyenként egyáltalában nem burkolt kritikájától. Jellemző, hogy Kemény Katalin fordítása egy pedagógiai kiadvány-sorozatban jelent meg, bizonyára igen alacsony példányszámban (1936-ban); nem különben jellemző az is, hogy Faludi György viszont a népkönyvi szinthez még legközelebb álló Pantagruellel kezdte meg Rabelais-fordítását (1948), melynek nem ritkán sikamlós részleteit nem egyszer, talán indokolatlanul, még ki is színezte.

*

Nem túlzás azt állítani, hogy Rabelais és műve a francia irodalomtörténet egyik legjobban kidolgozott fejezete. Rabelais 1953-ban ünnepelte negyedik centenáriuma egybecsített Rabelais-filológia ötvenéves jubileumával. 1903-ban alakult meg a »Rabelais-kutatók Társasága« (Société des Études Rabelaisiennes), mely ugyanabban az évben folyóiratot alapított (Revue des Études Rabelaisiennes) eleinte kizárólag a Rabelais-re vonatkozó kutatások közlésére. A Társaság alapítója és lelke, Abel Lefranc (aki 1952-ben halt meg, a jubileumi év küszöbén) lelkes tudósgárdát nevelt, mely ma is folytatja a mester munkáját. A folyóirat különféle átalakulásokon ment át címében és tárgykörében; ma is élő utóda a »Travaux d'Humanisme et Renaissance« c. gyűjtemény, melynek 6. kötetét Rabelais emlékének szentelték.

A francia Rabelais-filológia hatalmas munkát végzett el a szerzőre és művére vonatkozó adatok felderítése terén, a kor pozitív irányának szellemében. Ennek a munkának summája Rabelais műveinek mintaserű kritikai kiadása A. Lefranc szerkesztésében, mely sajnos csonka maradt (a IV. könyv kiadását 1954-re vagy 1955-re tervezik).

A műről és szerzőről felderített adatok tömege ellenére azonban a mai napig sem készült el egy minden tekintetben kielégítő, Rabelais művét és szerepét megnyugtató módon értékelő monográfia. Plattard Rabelais-életrajza (Vie de François Rabelais, 1928) ma már elavult és a részletkutatások össze-

foglalásánál többre nem tart igényt. E. Jevnyina szovjet tudós műve (François Rabelais, 1948, fordítása kéziratban az Irodalomtudományi Dokumentációs Központ fordítás-tárában) pedig, mely nagyarányú kísérletet tesz a mű eszmei értékelésére, éppen ebből a szempontból kapott igen szigorú kritikát (K. Aniszimova: Po receptam Veszelovszkogo, Zvezda, 1949. 4. szintén az I. D. K.-ban). Kemény Katalin részletes Rabelais-életrajzát azoknak az »ellentétes képzetpároknak« a felsorolásával kezdi meg, melyek »a művelt európai lelkében feltámadnak Rabelais neve hallatára«. Ezek az »ellentétpárok«, melyek valószínűleg nem annyira a műre jellemzőek (bár véleményünk szerint arra is), mint inkább a magyarázók véleményére, nagy részben még ma is fennállnak. A francia kritika még egyre újabb felfedezéseket tesz, újabb és újabb kísérletek történnek a mese, a Rabelais-tréfák és mítoszok lényegéig, »velelég« való behatolásra, de még ma sem alakult ki egységes Rabelais-felfogás. A Rabelais-mítoszok újabb magyarázataiba néha olyan politikai-ideológiai elemek is vegyülnek, melyek megnehezítik a műnek anakronizmusoktól mentes értékelését.

*

Az első magyar Rabelais-fordítás (Gargantua, fordította Kemény Katalin) főerénye szolid filológiai megalapozottsága. Ez jellemzi a kötetet bevezető komoly terjedelmű Rabelais-életrajzot is, mely az akkori igen kiterjedt Rabelais-kutatás eredményeinek példás összefoglalása. Számos lapalji jegyzet magyarázza meg a ma már francia olvasó előtt sem világos kortörténeti vonatkozásokat, a szövegben előforduló nagyszámú klasszikus és bibliai reminiscenciákat, sőt néhány fontosabb szövegváltozatra is utal, melynek ismerete szükséges a szerző álláspontjában vagy magatartásában beállott változások értékeléséhez. Úgy véljük, hogy a teljes Rabelais-fordítás, ha valaha elkészül, és ha a XVI. század francia nyelvében nem járatos szakemberek igényét is ki akarja elégíteni, nem nélkülözheti a szövegmagyarázatnak azt az apparátusát, mellyel Kemény Katalin fordítását ellátta. Maga a fordítás egy kezdő, de lelkes ember műve, akinek sikerült, Benedek Marcell kifejezése szerint, fogalmat adni az eredeti nyelvi gazdagságáról, színeiről, zamatjáról, — és ez nem csekély eredmény. Kár, hogy Kemény Katalin munkája ma már könyvritkaságnak számít, nagyobb közönyvűtárainkban is ritkán található meg.

A második Rabelais-fordítás Faludi György műve (1948), mely Pantagruel címen a II. és III. könyvet tartalmazza. A kiadó által vezetett II. kötet a IV. és V. könyvvel és a

Gargantuával nem jelent meg. — Faludi György Rabelais művét »mindenekelőtt könnycsordulásig röhögtető és tanulságokkal teljes olvasmánynak«, a szó legátfogóbb értelmében népkönyvnek tartja és fordításában, mely kétségtelenül sokkal hívebb Villon-fordításánál, arra törekszik, hogy minél közvetlenebb, minél élvezetesebb *olvasmányt* adjon a közönség kezébe, nem fedekve meg a mű »mélyebb rétegeiről« sem a fordításhoz csatolt, irodalomtörténeti szempontból nem valami szilárd alapon álló Rabelais-életrajzában és jegyzeteiben. — Faludi György, az eredeti által meghihletett fantáziájával, rendkívül gazdag szókincsével utolérhetetlen ötletességgel bebizonyította, mennyire fiatal maradt Rabelais több mint négyszázéves szövege, de talán ugyanezek az erények magyarázzák kisebb-nagyobb pontatlanságait is (kihagyások, betoldások, az eredeti párbeszédeinek dramatizálása stb.), a városi népryelvből vett kifejezéseit, különösen a sikamlós fejezetekben, melyeket egyébként is előszeretettel tesz rikítóan színessé az első fordítás talán túlzó szemérmességével szemben.

*

A jubileumi év alkalmából kiadott Rabelais-válogatás gyengéje az, hogy ezt a sokat vitatott és sok problémát felvető művet túlságosan szűkraszabott előszóval és szűkszavú jegyzetekkel adta a kiadó a magyar olvasó kezébe. Ma, amikor Jókai regényeit is bőséges jegyzet-szótárakkal adják ki, több támogatást kellett volna adni a világirodalmi tájékozottságra törekvő közönségnek a nagy francia humanista megértéséhez és helyes értékeléséhez.

A szűkraszabott előszó kereteit Györfy János jól kihasználta: jó érzékkel válogatta össze azokat a tényeket, melyek a Rabelais-irodalomnak véglegesen leszűrt eredményei; úgy hisszük jól határozza meg, marxista szempontból, Rabelais helyét és szerepét kora társadalmi mozgalmában, s ez utóbbiak gazdasági alapjait. A szűkraszabott terjedelem ellenére sikerült elkerülnie azt a gyakran elkövetett hibát, hogy Rabelais-t mint egy kialakult és így változatlan világnézet képviselőjét mutassa be. Helyesen utal a mű egymás után következő kötetének egyre táguló horizontjára a társadalmi kritika felé. Jól válaszolja a mű fejlődéstörténetét, az író mondanivalójának kibontakozását.

Rabelais világnézetét elemezve rámutat annak népi kapcsolataira, melyeknek konkrét vizsgálata, a Pantagruel forrásaként emlegetett népkönyvtől eltérően, még nem történt meg. Véleményünk szerint azonban Rabelais »naturalizmusának« csupán népi

forrásokra való visszavezetése kissé egyolálú. Rabelais materializmusát nem csupán a néptől tanulta »Franciaország tájain barangolva« (5. l.), hanem klasszikus, görög és latin filozófusoktól is. Általában Rabelais világnézetének, műveltségének klasszikus, irodalmi és sok tekintetben tagadatlanul középkori elemeit nem domborítja ki eléggé az előszó. A Gyomor Úr mítoszának, mint a Rabelais-i primitív materialista világnézet jelképes kifejezésének nagy jelentőséget tulajdonít György János; nem ártott volna megemlíteni és lefordítani az e mítosszal kapcsolatos »Gastrolatree-okról« (Gyomorimádókról) szóló fejezetet is, akiket a IV. könyvben Rabelais nézeteinek tolmácsává lett Pantagruel oly súlyosan elítél (»Comment, en la court du maistre ingenieur, Pantagruel detesta les Engastrimythes et les Gastrolatrees«). Ez a fejezet mindenesetre arra enged következtetni, hogy Rabelais materializmusa korántsem volt annyira vulgáris.

A III. könyv tárgyalása az előszóban túlságosan a mese vázlatos elmondására szorítkozik és nem használja fel ezt az alkalmat arra, hogy a XVI. sz.-i »querelle des femmes« (vita a nőkről) problémáját megemlítsé, melyhez ez a könyv kapcsolódik. Legalább Rabelais sajátos és nagyon közvetett állásfoglalását kellett volna itt érinteni, hiszen Panurge groteszk problémája és annak még groteszkebb tárgyalásmódja a szerző és a kor társadalmi problémájának burkolt és indirekt kifejezése.

Hiányolható az is, hogy majdnem teljesen kimaradt az előszóból a mű esztétikai elemzése, vagy legalábbis Rabelais írói érdemeinek rövid jellemzése.

Mint már említettük, a válogatás az egész műről (beleértve az V. könyvet is, melynek hitelességét az előszó bizonyos fenntartásokkal fogadja el) igyekszik képet adni az olvasónak. A fősúlyt az eszmei mondanivalót leginkább tükröző fejezetekre és epizódokra helyezi, nem hanyagolva el a népkönyv jellegű és Rabelais írói művészetét bemutató tisztán epikus jellegű fejezeteket sem. A szűk lehetőségek ellenére ez a törekvés általában jól sikerült. Így például a Gargantuából megismeri az olvasó Janotus de Bragmardo groteszk figuráját, Gargantua humanista neveltetését, a Picrochole-i háború teljes történetét és a thelemai apátság megalapításáról és reguláiról szóló fejezeteket. A válogatónak le kellett mondania a Gargantua skolasztikus neveltetéséről szóló fejezetről — melyek pedig Rabelaisnak a középkori neveléssel szemben elfoglalt álláspontjára nagyon jellemzők — nem is szólva egyéb szatirikus, a nagy humanista realista írásművészetére jellemző részletekről (La

genealogie et antiquité de Gargantua; Les propos des bien yvres stb.). Nincs értelme annak, hogy itt felsoroljuk azokat a fejezeteket, melyeknek kényszerű kihagyása, úgy gondoljuk, leginkább a szerkesztő számára volt fájdalmas, csak azt jegyezzük meg, hogy helyes lett volna mind az öt prologust lefordítani, mert azok Rabelais fejlődésére, szándékaira, helyzetére helyenként igen éles fényt vetnek.

A fordítást Benedek Marcell neve fémjelzi. Zamatosan archaizáló stílusa a XVI. századi magyar nyelv izére emlékeztet. — Úgy érezzük mégis, hogy a régies elbeszélő múlt és régmúlt használata helyenként vontatottá és nehézkessé teszi az elbeszélő részleteket. Rabelais nyelve ugyanis nyelvtani szempontból és különösen az időhasználat tekintetében azonos a mai francia irodalmi nyelvvél. Ilyen szempontból tehát Rabelais nyelve kevésbé hat régiesnek, mint a magyar XVI. sz. nyelve. — Aki Rabelais-t eredetiben olvasta, jól tudja, hogy számos szójátéka, célzása egyszerűen lefordíthatatlan (pl. »faire crier les bancs et le challit« a III. könyv 26. fejeletében). Mégis sajnáljuk, hogy az egyébként lefordított III. 26. fejezetből kimaradt a Rabelais-re oly jellemző »litánia«, ha már a Saint Victor-könyvtár katalógusa nem kerülhetett be a kötetbe.

A szövegmagyarázó jegyzetek, mint már említettem, meglehetősen szükségesek és nem mindig igazodnak a szöveg által felvetett problémákhoz. Így például jó lett volna értelmezni a »quintessentiának elvonója« kifejezést, és megmagyarázni több mitológiai nevet és klasszikus irodalmi vonatkozást (Juno, Phoebus, Phaeton a II. 2.-ben), latin szót (galbanum, assa foetida, castoreum, II. 16. fejelet) stb., viszont talán a mai olvasót nem nagyon érdekli, és ezért felesleges volt megemlíteni, hogy bizonyos Seneca idézet a *Quaestionum Naturalium*nak nem a 4. könyvében — mint ahogy ezt Rabelais szövege mondja —, hanem a 3. könyvben fordul elő (85. l., hasonló jegyzetek a 84. és 87. lapon).

Érthetetlen, hogy miért nem küszült ehhez az egyébként igen csinos és gondos kiállítású kötethez tartalomjegyzék.

A szűkreszabott terjedelemből fakadó fogyatékoságok ellenére ez az új válogatás komoly haladást jelent Rabelais művének Magyarországon való népszerűsítése terén a válogatás és a fordítás minősége tekintetében, valamint azzal, hogy az egész művet mutatja be nagy vonásokban. A következő, s a magyar közönségtől nagyon várt lépés csak a teljes magyar Rabelais-fordítás gondos és nem feltétlenül jubileumi évhez kötött elkészítése lehet.

Kenez Ernő